

IGNORIRANJE PROSTORA – POSTKOLONIJALNA TEORIJA I GLOBALIZACIJSKI TRENDovi

Tea Raše

Sveučilište u Zagrebu, Hrvatska

By asserting that space has been thoroughly overlooked within postcolonial theory, despite all the obvious reasons that point to its significance, the author of the article tries to determine reasons for such a paradox drawn mostly upon Edward Soja's book *Postmodern Geographies*. Since space to which postcolonial theory is being applied is becoming ever more expansive (the reasons for which are also explored in the article), the need to include space seems to be increasingly growing, both in terms of ontology and in terms of epistemology. By referring to Nikola Petković's book *A Central Europe of Our Own*, the author tries to show that by deploying a strictly temporal perspective, there always exists the danger of bringing postcolonial theory into perfect accordance with some very seductive trends of globalization, a modus operandi through which the already mentioned theory begins obscuring those relations of power that it tried to undermine in the first place. The article ends by exploring the concept of space, or rather of geography as something that can help understand power relations not only between nations but also within them, much along the lines of linking, and not strictly dividing one country or another, sustaining the necessity to turn hybrid space, that postcolonial theory favours despite it being its greatest downfall, into real place.

Otkako je Fanon 1961. godine ustvrdio da je prvi korak k pronalasku vlastitoga glasa i identiteta za kolonizirani narod vraćanje otete mu prošlosti (Barry, 1995:193), ali ne i prostora¹, čini se da se spacijalnost, u usporedbi s temporalnošću, u sklopu postkolonijalne teorije sustavno zanemaruje². Nema sumnje da trauma koloniziranih proizlazi i iz diskontinuiteta u vremenu te da se ona kao takva, kroz historiografiju, novinarstvo, film,

---

¹ Riječju prostor ovdje se ne misli na fizički teritorij, već na spacijalni imaginarij koji je kolonijalnim intervencijama nesumnjivo prošao važne promjene.

² Isto se tako, međutim, čini da se kategorija prostora dugo teorijski općenito zanemarivala pa ne čudi da je to slučaj i u postkolonijalnoj teoriji, iako je to u njezinu slučaju možda osobito paradoksalno, kao što će detaljnije biti objašnjeno u nastavku ovoga eseja. Edward Soja u svome djelu *Postmodern Geographies* napisao je da su tijekom pola prošloga stoljeća vrijeme i povijest držali privilegirani položaj i u praktičnoj i u teoretskoj svijesti zapadne misli. Danas, međutim, smatra Soja, čini se da upravo prostor, više nego vrijeme, skriva posljedice od nas pa u tome smislu stvaranje zemljopisa, više nego povijesti, pruža uvid u najvažniji, i teoretski, i materijalni svijet. (Soja, 1989:1)

književnost kao i na mnoge druge načine upisuje u pojedinu nacionalnu povijest, ali polazeći od pretpostavke da prostor (a pogotovo ne onaj nacionalni) nije fiksirana konstanta, kao što je u prošlosti možda postojala tendencija da se vjeruje³, ili tek neka proizvoljna kategorija o kojoj se kao takvoj nema štošta mnogo reći, jer prostor funkcionira tek kao kazališna scena⁴, čini se da se postkolonijalna teorija nepovezivanjem kategorije vremena s onom prostora, pod uvjetom da je jedno s drugime u proporcionalnoj korelaciji, dovodi u suglasje s nekim veoma primamljivim globalizacijskim trendovima i tako potkopava samu sebe. Iako i spacijalni imaginarij u svojim raznolikim aspektima, od onih geografskih i kartografskih do onih arhitektonskih, nesumnjivo funkcionira kao vrlo vidljiv nositelj značenja⁵, postkolonijalna teorija smatra ga, u najboljem slučaju, tek kao nekom sekundarnom silnicom, a u najgorem pak (a to je onaj u kojem se spacijalnost koncentrira u jednome konkretnome mjestu) kao centripetalnu silu od koje zazire⁶.

Čini se da se problem spacijalnosti u vezu sa spomenutom teorijom dovodi tek odnedavno, otkad njezini kritičari glasnije progovaraju o

---

³ "Razlozi za kritiku obezvređivanja kategorije prostora, koje traje već generacijama, postoji. Je li to počelo s Bergsonom ili prije? Prostor se smatrao kao nešto mrtvo, fiksirano, nedijalektično, nepokretno. Vrijeme je, s druge strane, označavalo bogatstvo, plodnost, život, dijalektiku." (Foucault i Colin, 1980: 70). I Soja kao Foucault smatra da spacijalnost nikada nije zadana konstanta, jer prostor nikada nije izvan procesa promjena materijalnoga života. (Soja, 1989:122)

⁴ Soja smatra da je takvo stajalište posljedica marksističke, odnosno postprosvjetiteljske historističke tradicije koja je spacijalnost reducirala na nepromjenljivo i neproblematično mjesto povijesnih događaja. (Soja, 1989:13)

⁵ "...spacijalnost se ne može potpuno odvojiti od fizičkog ili psihološkog prostora", napisao je Edward Soja oslanjajući se na Neila Smitha i njegovo djelo *Uneven Development* kad je ustvrdio da je čak i prostor prirode ispunjen politikom i ideologijom budući da se i on mijenja s obzirom na gomilanje kapitala i gospodarski razvoj. "Prikazivanje konkretnoga prostora uvijek je umotano u složene i različite prikaze ljudske percepcije i spoznaje, a da ne postoji potreba za izravnom i određenom analogijom među tima dvjema kategorijama." Takvi prikazi, kao semiotičke slike i kognitivne mape, kao ideje i ideologije, imaju važnu ulogu u oblikovanju spacijalnosti društvenoga života. Ideja da postoji mentalni prostor koji je ljudska tvorevina, spacijalizirani *mentalité*, ne može se opovrgnuti." (Soja, 1989:121)

⁶ U svojoj zbirci eseja *Imaginary Homelands* Salman Rushdie slavi one koji se ustoličuju u idejama i sjećanjima, a ne u mjestima i materijalnim stvarima pa identitet tako postaje rezultatom bivanja na svijetu, a ne života na jednome konkretnome mjestu. (Rushdie, 1992:124)

njezinim slijepim pjegama. Pa tako teorijska literatura, koja se navedenom teorijom ne bavi eksplicitno, već se nje dotiče time što se bavi teorijom književnosti, redovito uopće ne spominje kategoriju prostora kao važnu u tome teorijskome korpusu. *Pojmovnik suvremene književne i kulturne teorije* postkolonijalnu teoriju tako definira kao onu "...koja se bavi *poviješću* i kulturom bivših kolonijalnih zemalja..." te tek usput samo spominje problem njezine iskorijenjenosti iz određenih mjesta ili način na koji se ona bavi zemljopisnim pitanjima (Biti, 2000: 389-395). Peter Barry u svome djelu *Beginning theory* postkolonijalnu teoriju također razmatra s dijakronijskoga stajališta⁷ pa tako tvrdi da kolonizator polazi od pretpostavke da je *prošlost* neke nacije bezvrijedna i da je pretkolonizacijsko *doba* predcivilizacijski limb iliti *povijesna praznina* pa da je zadatak postkolonijalne perspektive srušiti kolonijalističku ideologiju kojom se ta *prošlost* obezvrijedila. Jasno je da se ovdje o iskustvu (prošloga) vremena govori kao o konstrukt, ali zar i iskustvo prostora također nije konstrukt? I Herman Hertzberger, kao i već parafrazirani Soja, odnosno Neil Smith, smatra da naš doživljaj prostora i nije drugo doli naša vlastita projekcija oblikovana elementima koji nam stoje na raspolaganju, odnosno idejama (Hertzberger, 2000:17). Usprkos tomu, međutim, pitanje prostora nerijetko je u pozadini i u literaturi koja se izravno bavi postkolonijalnom teorijom. Tako u djelu *Empire Strikes Back*, autori Ashcroft, Griffiths i Tiffin vrlo rijetko progovaraju o zemljopisu. To se događa tek kada komentiraju tematske poveznice različitih nacionalnih književnosti, koje se smatraju postkolonijalnim ili kad priznaju da je gubitak prostora česta preokupacija istih književnosti, ali kada govore o toj pojavi, oni zapravo govore o problemu lingvističke dislociranosti pa tako pitanje gubitka jezika za njih vrlo brzo postaje važnijim od onoga gubitka prostora. Štoviše, upravo ta lingvistička komponenta za njih je središnji preduvjet za konstrukciju drugosti. (Ashcroft, Griffiths, Tiffin, 1989:16-29).

Irski primjer, međutim, u sklopu kojega je pitanje jezika još i prije samostalnosti prestalo biti središnja problematika⁸, a čija se književnost sve

---

⁷ Edward Soja u već spomenutome djelu *Postmodern Geographies* tvrdi da disciplina koju podrazumijeva sekvencijski razvoj pripovijedanja predeterminira čitateljev historijski način razmišljanja te da mu otežava mogućnost da tekst sagleda kao kartu, kao zemljopis simultanih odnosa i značenja koji su povezani spacijalnom, atemporalnom logikom. (Soja, 1989:1)

⁸ Kiberd u poglavlju knjige *Inventing Ireland* naslovljenom *Nationality or Cosmopolitanism?* tvrdi da u središtu jezičnih debata koje su potkraj 19. stoljeća obilježile Irsku nije zapravo bilo pitanje irskog u odnosu na engleski jezik koliko pitanje tona tadašnjega književnog stvaralaštva koje se moralo odrediti kao

češće promatra iz postkolonijalne perspektive, svjedoči o tome da kultura kroz koju subjekt prelama doživljeno vrlo često funkcionira preko sinkronije. I da se ne ulazi u konkretne primjere, opće je poznato da je masovna iseljenost stanovništva stoljećima bila jedna od glavnih irskih karakteristika pa je primjereno tomu jasno da su teme, koje su nezamislive bez snažne spacijalne dimenzije poput odlaska iz domovine i povratka u nju, zacijelo jedne od najzastupljenijih unutar te nacionalne književnosti.

Mnogi su teoretičari već pisali o semiologiji prostora i o tome što ona znači za ontologiju likova i tijekom radnje. Tako Sanja Veršić u svome tekstu *Nekoliko bilježaka o semiotici prostora*, pozivajući se na Lotmanov i Flakerov rad, tvrdi da s prostornoga gledišta semiotičar tekstove kulture razlaže na dvije vrste podtekstova: one koji karakteriziraju strukturu svijeta i one koji karakteriziraju mjesto, položaj i čovjekovu djelatnost u svijetu koji ga okružuje. Prva vrsta, smatra Vršić, odlikuje se statičnošću i odgovara na pitanje kako je ustrojen svijet, i ona kao takva savršeno odgovara tekstovima koji pripadaju postkolonijalnim književnostima, jer se opisivanje prostora nekog teksta kulture ostvaruje kao metafizika kojim se govori o unutarnjoj organizaciji određenog modela svijeta – ne samo prostornoj, nego i socijalnoj, religioznoj, etičkoj i sl., što znači da uključuje i aksiološku hijerarhiju svih sastavnica opće klasifikacije. Veršić piše i o odnosu statičnost – dinamičnost koji Lotman uvodi i među likove, pa tako oni statični, nepokretljivi ostaju vezani za jedan prostor nekoga kontinuuma i ne mogu mijenjati svoju okolinu. Nepokretljive junake otjelovljuju okolnosti, oni zastupaju svoju okolinu, potpuno se uklapajući u određenu sliku svijeta i predstavljajući njezine tipove, a što je, prema mojim sadašnjim saznanjima, tipično za likove upravo u unutareuropskoj kolonijalnoj situaciji o kojoj se odnedavno sve više govori. Dovoljno je sjetiti se Krležine plejade likova, koji i ako napuste svoju domovinu, uglavnom se u nju i vraćaju ili pak onih Joyceovih, koji usprkos svim svojim snovima o boljem tamo ne uspijevaju

---

kozmpolitsko ili kao nacionalno. Kiberd tvrdi da je Yeates još 1892. godine savršeno okarakterizirao situaciju vezanu uz pitanje jezika u Irskoj, kada je izjavio da Irci mogu stvarati književnost koja po svome duhu ne bi bila ništa manje irska nego što bi po svome jeziku bila engleska. Predložio je prevođenje, pripovijedanje na onome engleskome koji će po kvaliteti svoga ritma i svoga stila upućivati na sve ono najbolje iz staroirske književnosti.

Ubrzo nakon toga, usprkos nekim pokušajima da se nametne irski, pojavili su se pisci koji su napisali najveća književna remek-djela na engleskome jeziku, a Kiberd smatra da mnoga od njih to vjerojatno nikada ne bi postala da ti pisci nisu pošli od irskoga supstrata zahvaljujući kojemu je njihov izraz bio toliko bogat. (Kiberd, 1995:154,155)

napustiti vlastito tlo. Ako se put na semantičkoj razini interpretira kao događaj, kao što tvrdi Veršić, sižejne promjene koje ne dovode do presijecanja granice ne smatraju se događajem (Užarević, 2004:202-204), i doista je postkolonijalni junaci rijetko prelaze, a kad je prijeđu, redovito se vraćaju, a da preko granice nisu ništa stekli ili uzeli.

Važno je isto tako naglasiti da se pitanje prostora unutar postkolonijalne teorije ne nameće samo iz ontološke perspektive, budući da je ono bez sumnje jedan od ključnih elemenata konstrukcije subjekta⁹, odnosno u ovome slučaju konstrukcije drugosti, već da se ono, kao što je dijelom već i najavljeno, u samome tome teorijskome korpusu snažno nameće i epistemologijski.

Nema sumnje da se prostor na koji se postkolonijalna teorija primjenjuje širi. Dok su Ashcroft, Griffiths i Tiffin u djelu *The Empire Writes Back* (1989.) napisali da se termin postkolonijalan odnosi "...na pismo onih naroda koje je u prošlosti kolonizirala Velika Britanija ili druge europske sile: Francuska, Portugala ili Španjolska" (Ashcroft, Griffiths, Tiffin, 1989:1), gotovo deset godina poslije Ania Loomba je u svojoj knjizi *Colonialism/Postcolonialism* napisala da se termin kolonijalizam ne odnosi samo na ekspanziju europskih sila u Aziju, Afriku ili Ameriku od 16. stoljeća nadalje, već da je riječ o veoma raširenoj pojavi ljudske povijesti koja se ponavlja. U tome smislu Loomba spominje Rimsko Carstvo, Mongole pod Džingis-kanom, Asteke itd. (Loomba, 1998:2). Postkolonijalnost doista jest stanje koje se danas više ne odnosi isključivo na države koje su bile žrtve imperijalističkih projekata što su se preko mora odmaknuli od europskoga kontinenta (što je očito bio kriterij po kojem su se ravnali Ashcroft, Griffiths i Tiffin) pa tako postoji cijeli niz duboko različitih iskustava i kolonizatora i koloniziranih¹⁰, i kao što je naglasio Vladimir Biti, raznolikost kolonijalnih iskustava doista onemogućuje jedinstvenu metodologiju (Biti, 2000:390)¹¹. No ne riskira li, međutim,

---

⁹ Pozivajući se na djelo Martina Bubera *Distance and Relation*, Edward Soja pretpostavlja da je spacijalnost početak ljudske svijesti, odnosno da je ona prvo načelo ljudskoga života zato što upravo time što se od njega znaju distancirati, ljudska bića i mogu opredmetiti svijet. (Soja, 1989:132)

¹⁰ Kiberdov *Inventing Ireland* ili *Balkan as Metaphor*; Savić i Bjelić, ur., samo su neki od primjera koji vežu postkolonijalnu teoriju s intereuropskim iskustvom.

¹¹ Irski je primjer u tome smislu osobito specifičan budući da je riječ o kolonizacijskome iskustvu bijelih Europljana koji su upravo i zbog svoje zemljopisne blizine kolonizatoru, ubrzo počeli sudjelovati u njegovim imperijalističkim pothvatima. Na sličan bi se način možda moglo govoriti i o Hrvatskoj unutar Austro-Ugarske, odnosno njezinu odnosu prema Bosne nakon

teorijski korpus kojemu se prostor primjene neminovno širi i u kojem onda primjeri, poput onog irskog ili čak i hrvatskog, koji se tradicionalno nije promatrao iz postkolonijalne perspektive, a u kojem se specijalnost nameće kao važna kategorija konstrukcije subjekta, nezaustavljivo širenje vlastitih slijepih pjega?

Saidov su *Orijentalizam*, zajedno s djelima Gariatry Spivak i Homija Bhabhe¹², oštro kritizirali oni koji smatraju da on homogenizira kolonijalno iskustvo, no još nema konkretnih pokušaja da se na epistemologijskoj razini u postkolonijalnu teoriju uvrsti složeni dijapazon geografski utemeljenih iskustava¹³, pod pretpostavkom da je tlo specifičnije od epohe¹⁴. Prema mojim saznanjima, dosad nije bilo nijednoga pokušaja da se prostor izvaneuropskog iskustva kolonizacije spoji s onim unutareuropskim kako bi se stvorila složena mreža saznanja radi opovrgavanja univerzalističkih tvrdnji, a zbog čega se postkolonijalna teorija i pokrenula.

U metodologiji, koja širi prostor svoje primjene, ali ne širi svoj operativni aparat, čini se da se kao jedan od ključni problema nameće upravo problem terminologije vezan uz pitanje D/drugog ili D/drugosti. Dok klasična anglosaska postkolonijalna teorija drugoga shvaća kao kolonizirani subjekt čija su svojstva primitivizam i kanibalizam te koji je

---

raspada Austro-Ugarske, s time da je austrougarski primjer opet znatno drukčiji od onoga britanskoga, pogotovo promatra li ga se u kontekstu hijerarhije moći čija se os od 16. stoljeća nadalje oblikuje s obzirom na osvajanja koja su se s kopna premjestila na more.

¹² "Said vrlo malo govori o specifičnim kolonijalnim trenucima te se tek usput referira na jasno određena zemljopisna područja. Homi K. Bhabha i Gayatri Chakravorty Spivak još rijeđe, ako uopće, pokušavaju empirijski temeljiti svoje pismo o iskustvu kolonizacije i nevjerojatno olako generaliziraju. Spivak je bila i optužena za urušavanje etničkih kategorija i 'esencijalizaciju' kolonijalnoga subjekta jednako onoliko koliko su to učinili i orijentalisti." (MacKenzie, 1995: 11)

¹³ Nema sumnja da bi geografska utemeljenost pridonijela uključivanju empirijske komponente na osnovi čije odsutnosti teoretičari često kritiziraju postkolonijalnu teoriju. Benita Parry vjeruje da je upravo to smjer u kojem bi se spomenuta teorija trebala dalje razvijati. Ona predlaže povezivanje metakritičkih spekulacija s proučavanjem postojećih političkih, gospodarskih i kulturnih uvjeta, i ovih sadašnjih, i onih prošlih, a jasno je da je to teško ostvarivo bez uvida u pojedinačne nacionalne okolnosti. (Lazarous, 2004:80)

¹⁴ Mladen Machiedo smatra da je to pretpostavka od koje polazi teoretičar Carlo Dionisotti u svome djelu *Zemljopis i povijest talijanske književnosti* koje autor smatra "neizostavnim i možda i najizvornijim što ga je talijanska znanost o književnosti dala u poslijeratnom razdoblju." (Machiedo, 1996: 302, 303)

binarno oprečan kolonizatoru, čija se kultura i pogled na svijet nameću kao vertikala, Nikola Petković u knjizi *Srednja Europa: Zbilja-Mit-Utopija* pokazuje da primjena postkolonijalnog aparatusa na to europsko područje podrazumijeva nešto drukčiju percepciju o tome tko je D/drugi. U svome dijelu *Key Concepts in Post-Colonial studies*, Ashcroft tvrdi da način na koji se taj termin rabi u postkolonijalnoj teoriji potiče iz načina na koji je Lacan definirao formaciju subjektiviteta. Lacanova terminologija uključuje razliku između Drugog i drugog. Drugi, ili *grande-autre*, simbolična je transcendentalna kategorija u čijem pogledu subjekt dobiva identitet, a koji stupa na snagu u svakome trenutku u kojem se dotični subjekt nekomu obraća. Takav se Drugi može usporediti s imperijalnim centrom i s imperijalnim diskursom zato što on u svakome obraćanju postaje apsolutnim polom, ideološkim okvirom unutar kojega kolonizirani subjekt doživljava svijet. U odnosu na njega kolonizirani subjekt sebe može shvatiti samo kao nekoga tko ovisi o tome *grande-autre*, samo kao nekoga tko je drugi (Ashcroft, 1998:169-171). Iako Petković promatra Srednju Europu kao regiju "čije su povijesne zbiljnosti trajno stvarali izvanjski Drugi", o srednjoeuropskoj sferi javnosti govori kao o nečemu što "treba razumjeti kao usklađenu komunikacijsku mrežu čiji su sadržaji lokalno utemeljeni diskurzi o regionalnim iskustvima autentične povijesti oslobođene izvanjskih, imperijalnih i bilo klasno ili nacionalno ideologiziranih pristupa i reprezentacija", jer bi to rezultiralo "kulturalnom sferom koja bi zamijenila modernističke nacionalno-etničke koncepte izoliranih država-nacija, koje u globalnome kontekstu funkcioniraju kao anakronizam." (Petković, 2003:246) Usprkos činjenici da sam naslov njegova djela u sebi nosi ime jedne jasno decidirane regije, već je i iz ovoga citata posve jasno da Petković apsolutno zazire od pitanja prostorne razdiobe budući da ga ona podsjećaju na ratne strahote koje su u bliskoj povijesti obilježile područje o kojem piše, na trenutke u kojima "svaka etnička grupa u svakome trenutku može po potrebi grupe na vlasti začas postati Drugi u odnosu na susjedne etnopolitičke zajednice." (Petković, 2003:246) U tome kontekstu ne čudi činjenica da njegov diskurs ne razlikuje drugog s malim početnim slovom od Drugoga s velikim, već da je tu riječ o vrlo proizvoljnoj, fluidnoj odrednici koja je određenom srednjoeuropskom subjektu nametnuta, ali koju isti subjekt (istovremeno) i nameće. Je li ovo drugo povijesna posljedica prvoga ili geografska specifičnost jedne multikulturene zbilje, svakako traži daljnja razmatranja, ali činjenica koja je posve neupitna, a i važna za ovaj rad, ostaje ista, a odnosi se na unošenje onih promjena u metodološki aparat spomenute teorije koje će omogućiti njezinu primjenu na neke nove prostore i time spriječiti pojavu terminoloških dvosmislenosti

kao i zamki kojima postkolonijalna teorija potkopava samu sebe, a što bi se postiglo većim prihvaćanjem kategorije prostora, i na ontološkoj i na epistemološkoj razini.

U svjetlu svega spomenutoga ne čudi da Petković smatra da "Građanin svijeta, kao i građanin regije, nije geografska kategorija. On je temporalna kategorija – ne građanin Italije, Hrvatske, Slovenije, nego građanin 21. stoljeća koji se slučajno rodio u Italiji, Hrvatskoj i Sloveniji i time naslijedio geokulturni identitet koji u svojoj zdravoj i produktivnoj varijanti treba poslužiti kao polazna točka u predstavljanju sebe svijetu i redefiniranju kulture granica u kojemu granice, koliko god realne fizički bile, nisu mjesta razdvajanja, nego mjesta sastajanja i miješanja kultura." (Petković, 2003:246) Iz ovoga proizlazi da je svaka geografska percepcija granice ona koja razdvaja, dok je temporalna ona koja sastavlja. Tematske ili statističke karte na ovome nas području, čini se, asociiraju samo na trenutke u kojima se stanovništvo opredjeljuje za pripadnost jednoj nacionalnoj skupini, a nipošto ne na prikaze suživota jedne ili više nacija koncentriranih u jednome mjestu. No iako nema sumnje da je karta snažno sredstvo političke borbe kao i da se porast broja tematskih karata u 19. i 20. stoljeću zacijelo ne podudara slučajno s porastom zamaha nacionalnih osjećaja, možda bi trebalo podsjetiti da je i kartografija fluidna umjetnost koja se uvijek oblikuje prema znatno stratificiranijoj stvarnosti od one geografske. Fizičke karte graničnih područja ionako prije svega upućuju na sličnosti, a tvrditi da se građaninom svijeta postaje doživi li se sebe građaninom jednoga doba jednako tako može sadržavati poprilično opasne implikacije kojima se globalizacija poistovjećuje s onime što većom mobilizacijom stanovništva i rušenjem granica neupitno donosi mir, makar je posve očito da globalizacija uopće nije moguća bez pretpostavke da se itekako njeguje siromaštvo, i prema tome i nemobilnost one klase koja je omogućuje.

Tu je, međutim, riječ o poststrukturalističkome naslijeđu zbog kojega postkolonijalna teorija favorizira fluidni identitet koji u svojoj dvostrukosti zrcali svijet što teži k prosvjetiteljskim težnjama Immanuela Kanta o jedinstvenome zakonu i jednoj vladi za cijeli svijet. Tako je napisao Timothy Brennan u svome radu *Postcolonial studies and globalization theory* u *Cambridge Companion to Postcolonial Studies* u kojem je ustvrdio da živimo u vremenu u kojem napokon postoji mogućnost da svi budemo građani svijeta i pritom se uzdignemo iznad etničkih sukoba i krvoprolića koja su obilježila ljudsku povijest (Lazarous, 2004:125). I Petković tako smatra da "Vrijeme u kojem živimo zahtijeva nove temporalne i epohalne ideje globalnih narodnosti kojima bi se zamijenile modernističko-

romantičarske ideje nacionalnog i osobnog identiteta kakve još dominiraju na uglavnom nacionalističkim zemljovidima Istočne, Zapadne i Srednje Europe. ...nova *deteritorijalizirana* redefinicija identiteta subvertira povijesni pluralitet država-nacija u regiji čija je realnost u pravilu bila strukturirana i tumačena esencijalistički." (Petković, 2003:40). Nema sumnje da je tu riječ o vrlo plemenitoj ideji, ali isto tako nema sumnje da je riječ i o ideji koja vječno otvara pitanja o tome koliko je ona: a) provediva, b) doista tako isključivo problematična, c) doista plemenita ako je u savršenome suglasju s globalizacijskim trendovima koji uvijek imaju isti cilj, a to je onaj plasiranja jasno definiranog proizvoda na tržište. Na pijedestal se može staviti samo onaj proizvod koji nije kulturološki specifičan pa se kao takav može slobodnije kretati (globalnim) tržištem. Čini se da se globalizacijsko ozračje danas mnogo više nameće kao relevantno nego kada je osamdesetih godina Spivak pisala da "...bi drugi, umjesto prepoznatljiva identiteta, trebao braniti višestrukost..." (Biti, 2000:392), jer ako je osvajanje prostora važan ontološki moment u konstrukciji drugosti i ako je marginalizacija spacijalne komponente u smislu zemljopisne određenosti pojedinačnoga kolonijalnog iskustva, koja se očituje u favoriziranju hibridnoga i ignoriranju onoga što njeguje specifičnosti *isključivo jednog* lokaliteta, posve nelogična s obzirom na odnose dominacije koje spomenuta teorija želi razotkriti¹⁵ kao i s obzirom na to da se prostor njezine primjene širi, nije li onda zastarjelo primjenjivati model nastao u znatno drukčijoj konstelaciji? U svome djelu iz 2003. godine *Death of a Discipline* Garyatri Spivak primjereno tomu i kritizira pristup iz vizure migranta intelektualca.

Međutim Peter Barry na tragu toga što je pisala Spivak i onoga što je Bhabha pisao o migrantu¹⁶, čak i 2002. (iako je prvo izdanje njegove knjige *Beginning theory* iz 1995.), kao uostalom i Petković, taj dvostruki identitet, za koji je dvojno državljanstvo savršen administracijski pandan, naziva jednom od prednosti postkolonijalne paradigme (Barry, 1995:195). U

---

¹⁵ Soja smatra da su kategorije spacijalnosti i temporalnosti još sredinom 19. stoljeća bile u relativnome suglasju, ali da je kategorija prostora ubrzo zatim pod *eurocentričnim* parolama o revolucionarnosti subjektiviteta vremena i povijesti počela padati u drugi plan. Taj rast despacijaliziranog historicizma, vjeruje on, podudara se s nastankom ere korporativnog oligopola budući da se razvoj kapitalizma tumačio kao povijesni ili tek slučajno zemljopisni proces. (Soja, 1989:4)

¹⁶ "Bhabha u *The Location of Culture* predstavlja značajan položaj manjine koja se opire totalizaciji. Migrant je stoga pionir nove vrste politike u kojoj se skupine više ne kreću na temelju starih opozicijskih dihotomija, već one putuju zajedno kroz hibridnost i razlikovnost." (Lazarous, 2004:249)

već spomenutome *Cambridge Companion to Postcolonial Studies* Smith piše da postkolonijalna teorija slavi ideju migranta koji je zahvaljujući svojemu položaju obdaren osobitim uvidom i blagoslovljen specifičnom svjesnošću o relativnosti kulturnih pravila i formi. Petković pak govori o umu nomada kao o jedinome dekoloniziranome i decentriranom umu. (Petković, 2003:147) On je stanovnik međuprostora koji se kreće fluidnim kulturnim krajolikom. Smith tvrdi da je velika količina nade i optimizma koja se nekad ulagala u nove države nastale dekolonizacijom sada prenesena na putujućeg kozmopolita pa s toga stajališta nacija više nije sredstvo kojim se postiže bilo kakav socijalni ili povijesni napredak. Smith smatra da se postkolonijalna teorija u svojoj autoritativnosti poziva na novinu ideje kako kulturni centar putuje zajedno sa stanovništvom, ali da njegovo kretanje nema jasno određen smjer, već da se on širi prema van pa u tome smislu i ne čudi što spomenuta teorija privilegira hibridni kulturni proizvod, koji povezuje utjecaje mnogih tradicija i koji kao takav ne postoji na nekome specifičnome mjestu u nekome specifičnome trenutku.

Popriličan paradoks za teoriju koja je nastala iz težnje da se opovrgnu tvrdnje o univerzalnim standardima književnosti. Ako tvrdimo da književnost ima univerzalno značenje, napisao je Peter Barry, koji s druge strane kao što je već naglašeno, u istome tekstu slavi položaj migranta, zanemarujemo kulturne, socijalne, *regionalne* i nacionalne različitosti koje se iskustvom gomilaju u pogledu na svijet (Barry, 1995:192). Zanemarivanje prostora vjerojatno je jedna od najvećih slijepih pjega postkolonijalne teorije, no problem je u tome što je ono naizgled i njezin najveći adut. Nema sumnje ako postkolonijalnost ne znači drugo doli opozicijski položaj ili čak želja, kako je ustvrdila Ania Loomba, da ona urušava različite lokacije pa njihove pojedinačne osobine postaju neodređene. No ne bi li upravo činjenica da postkolonijalnost u tome smislu postaje nejasno stanje ljudi bilo gdje i bilo kada te da lokalne specifičnosti nisu važne (Loomba, 1998:17) mogla biti jedan od razloga zbog kojih se prostor njezine primjene i širi? Čini se da primjereno tomu ne bi bilo presmjelo ustvrditi da postkolonijalna teorija postaje novom komparatistikom zahvaljujući kojoj i oni mali nalaze svoje mjesto pod (globalnim) suncem¹⁷.

---

¹⁷ O popularnosti postkolonijalne teorije progovorio je i Neil Lazarous u uvodu knjizi *The Cambridge Companion to Postcolonial Literary Studies*, u kojoj je napisao da produkcija teorijskih tekstova o tome kritičkom korpusu u posljednje vrijeme nezaustavljivo raste te da se mnogi zbornici i antologije o toj temi i vrlo uspješno prodaju. (Lazarous, 2004:1)

No koliko god se to sustavno ignoriranje prostora činilo "prikladni" s jedne strane, kao što je i dokazano, ono s druge strane postkolonijalnu teoriju bar jednako toliko potkopava. Ne samo da je nemoguće odvojiti teoriju punu tropova poput migriranja, prelaženja, bivanja između itd. od klime koju stvara globalna vizija kapitalističke monokulture, kao što tvrdi Smith (Lazarous, 2004:259), već se, kao što tvrdi Ania Loomba, "...postkolonijalnost ne može smisleno istraživati pa umjesto toga počinje zamagljivati iste odnose moći koje teži razotkriti." (Loomba, 1998:19) Tu vjerojatno valja naglasiti da uključivanje prostora, ili možda bolje rečeno mjesta u postkolonijalnu teoriju¹⁸, usprkos dosadašnjim iskustvima, dakako uopće nije u opreci s vremenom u kojem se postkolonijalna teorija javlja¹⁹ kao ni s onime što ona predstavlja pa bi stoga možda valjalo podsjetiti da "...zrakasti zemljopis... dovodi nacionalne literature u dinamičan suodnos davanja i provjere, pretvarajući koncentraciju u mjestu u interakciju, usklađujući topografiju i ontološku atopiju u pluralističkom – i probabilističkom – stošću divergencije, svojstvenom (htjeli-ne htjeli) svijetu bez literarnog središta, ali i bez nametanja nekog konvergentnog projekta." (Machiedo, 1996:346). U već spomenutoj knjizi *Srednja Europa: Zbilja-Mit-Utopija*, međutim, Petković naglašava da njegova "studija analizira svjetsku postmodernu književnost s 'marginalne' srednjoeuropske pozicije 'previđajući' geopolitičku šablonu i zamjenjujući je temporalnom, jer se potonja autoru čini mnogo korisnijom ne samo u reevaluaciji srednjoeuropske književnosti i kulture nego i u budućim analizama globalnih postkolonijalnih situacija." (Petković, 2003:25) Ne samo da autorica ovoga rada ne nailazi na geopolitičku šablonu kao dominantnu u analizi postkolonijalnih tekstova već i nipošto ne dijeli stajalište koje Nikola Petković iznosi ne bi li objasnio ovakvo svoje uvjerenje, a to je da je problem s uspoređivanjem u tome što oni koji se uspoređuju odbijaju sebe vidjeti kao bića koja su u odnosu i čija je želja za postojanje vezana za

---

¹⁸ Kada piše o dodirima postkolonijalne teorije s teorijom globalizacije, Timothy Brennan povezuje riječ prostor s procesima globalizacije, jer smatra da taj pojam upućuje na kapital i virtualnošću briše dimenziju udaljenosti, dok mjesto za njega znači nešto osobno i popraćeno fizičkom ukorijenjenošću. O toj se distinkciji o ovome eseju nije vodilo računa, ali ona, s obzirom na vrijeme u kojem živimo, dakako upozorava na daljnju problematiku uključivanja kategorije specijalnosti u postkolonijalnu teoriju, odnosno na pitanje ispravne terminologije. (Lazarous, 2004: 130)

¹⁹ Linda Hutcheon smatra da je internacionalizacija postmodernizma 90-ih godina prošloga stoljeća predstavljala izazov američkoj dominaciji i u teoriji i u praksi. (Hutcheon, 1989:173)

zemlju i kao takva statična. "Takva procjena nacionalne biti, kao pojedinačnog i grupnog posjedovanja stvari koje su u svojoj osnovi vezane za tlo, zapravo se još događa u gotovo svim dijelovima bivše Jugoslavije", tvrdi Petković. "U srednjoj Europi općenito, a posebno u bivšoj Jugoslaviji, takvo identificiranje ili procjenjivanje nas automatski izolira i procjenjuje kao pozitivno sve ono za što tvrdimo da je naše. To je nemoguće činiti, a da se istovremeno ne ograđujemo i ne izoliramo u vlastitome prostoru." Jasno je da je ovdje riječ o sasvim drukčijem stajalištu od onoga koji zemljopis doživljava kao nešto zrakasto što nacionalne literature dovodi u suodnos davanja i međusobne provjere, isto kao što je i jasno da je za ovaj rad posve irelevantno je li jedno točno, a drugo netočno. Ono što se iz oba kuta gledanja nameće kao neupitno jest da je tlo važno, a ono što je u prvome problematično jest to da ono predlaže neku vrstu nametnutoga kolektivnog zaborava, a što samo obrnuto, ali neodoljivo, podsjeća na ono vrijeme u kojem je na području bivše Jugoslavije trebalo zaboraviti da je zemljopis doista dugo bio ono što je dovodilo u suodnos davanja. Stvari se dodatno kompliciraju i time što je u Petkovićevoj knjizi riječ o pokušaju pretvaranja fizičkog u kulturni prostor, jer do koje mjere i taj kulturni prostor, u ovakvome esencijalističkome poimanju istoga, može odoljeti kritici da srednjoeuropski diskurs podrazumijeva suštinsku razliku između Istočne i Srednje Europe unutar koje se s prestankom postojanja Istočnog bloka, Balkan, uz Rusiju, postavlja kao konstitutivna drugost Srednje Europe. Ne znači li govoriti o Srednjoj Europi, pa makar i na način "koherentne sfere javnosti" hijerarhizirati određeni zamišljen ili stvaran prostor? Iako sam naslov njegove knjige u sebi nosi ime pa i jasno određenoga geografskog područja, Petković na to pitanje daje odgovor pozivajući se na Claudija Magrisa koji tvrdi da je "...ideja Srednje Europe najveća opasnost za srednjoeuropsku kulturu, jer pojedinac ne bi trebao konstantno pričati o sebi i svijetu *na taj način* i time tematizirati samo svoje postojanje ili nepostojanje." ...Magris vjeruje da "svaki pojedinac treba biti otvoren prema svijetu i njegovim mijenama – subjekt-građanin svijeta mora biti istovremeno svjestan najintimnijih, najosobnijih, najlokalnijih problema najbližeg susjedstva i budno pratiti globalnu situaciju." (Petković, 2003:245). Ostaje dakako pitanje koliko je moguće da pojedinac o sebi neće razmišljati *na taj način*, odnosno gdje i čime to točno počinje trenutak u kojem pojedinac budno prati globalnu situaciju, a da u okviru toga o sebi ne razmišlja kao o stanovniku jasno određenoga mjesta, a što čak često iz praktičnih životnih razloga ne uključuje nužno razmišljanje o sebi kao o pripadniku jedne nacionalne skupine. Budući da ovaj rad polazi od pretpostavke da je geografija i/ili arhitektura itekako važna za svaku "priču",

stajalište koje kategoriju prostora svodi na pitanja teritorijalnosti i nacionalne nesnošljivosti čini se vrlo pojednostavnjenim, iako možda zbog povijesnih okolnosti opravdanim, to više ako se ono promatra unutar postkolonijalne teorije kojoj je, kao što je već više puta utvrđeno, "zadatak" prepoznati da moderni kapitalizam neprestano teži oblikovanju društvenog i fizičkog krajolika po svojoj slici i prilici. Zagovaranje paradoksalnih termina poput Appiahovih globalno regionalnih fenomena kao modela transnacionalnosti (Petković, 2003:244) koja bi urodila međunacionalnim poštovanjem i prihvaćanjem u usporedbi s time što oni znače za nepriviligiranog nemigranta čiji prostor mobilnosti najčešće ne čini više od jednog lokaliteta, u najboljem se slučaju čini idealističkim, a što je još važnije, ne pruža mogućnost "lokalno utemeljenih diskurza o regionalnim iskustvima" (Petković, 2003:246), koju u konačnici zagovara i sam Petković.

Literatura

Ashcroft, Griffiths, Tiffin. 1989. *The Empire Writes Back*. London i New York: Routledge.

Ashcroft, Bill. 1998. *Key Concepts in Post-Colonial Studies* SAD i Kanada: Routledge.

Barry, Peter. 1995. *Beginning Theory*. Manchester i New York: Manchester University Press.

Biti, Vladimir. 2000. *Pojmovnik suvremene književne i kulturne teorije*. Zagreb: Matica Hrvatska.

Booker, M. Keith, ur. 1999. *Critical Essays on Salman Rushdie*. New York: G. K. Hall & co.

Gordon, Colin, ur. 1980. *Power/Knowledge; Selected interviews and other writings 1972-1977* by Michel Foucault SAD: Harvester Press.

Hertzberger, Herman. 2000. *Space and the Architect; Lessons in Architecture 2*. Rotterdam: 010 Publishers.

Kiberd, Declan. 1995. *Inventing Ireland*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.

Lazarous, Neil, ur. 2004. *The Cambridge Companion to Postcolonial Literary Studies*. Cambridge: Cambridge University Press.

Loomba, Ania. 1998. *Colonialism/Postcolonialism*. London i New York: Routledge.

Machiedo, Mladen. 1996. *O modusima književnosti; transtalijanistički kompendij*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo.

MacKenzie, John. 1995. *Orientalism; History, theory and arts*. Manchester i New York: Manchester University Press.

Petković, Nikola. 2003. *Srednja Europa: Zbilja-Mit-Utopija*. Rijeka: Adamić.

Rushdie, Salman. 1992. *Imaginary Homelands*. London: Penguin.

Soja, Edward. 1989. *Postmodern Geographies: the reassertion of space in critical social theory*. London i New York: Verso.

Užarević, Josip, ur. 2004. *Oko Književnosti*. Zagreb: Disput.

